

Csillagászat történet

Vincent van Gogh csillagos éjei

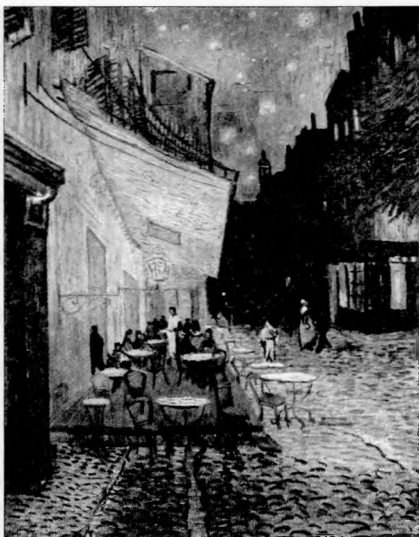
A Szépművészeti Múzeum ismét nagy sikerű kiállítással rukkolt elő – a Van Gogh Budapesten c. tárlat a nagy holland festő munkásságát mutatja be, óriási érdeklődés mellett. Hogy mi a titka a szerencsétlen sorsú Vincent van Gogh (1853–1890) festészetének, azt a művészettörténészek már megfejtették, de hogy mitől oly népszerű van Gogh festészete, már nehezebb kérdés, és nem is itt kell megválaszolni. Ezen a hallatlan népszerűségeen ugyancsak elcsodálkozna a holland festő, aki több mint 2000 művet hozott létre, azonban életében igencsak híján volt mind az erkölcsi, mind az anyagi sikereknek. Manapság dollármilliókat fizetnek egy-egy „Vincent” szignójú festményért: Gachet doktor arcképe c. alkotása hihetetlen összegért, 82,5 millió dollárért cserélt gazdát 1990-ben.

Számunkra a legnagyobb értéket csillagászati vonatkozású képei jelentik, melyekről az utóbbi idők kutatásai derítették ki, hogy a művész „modell után” dolgozott, az ábrázolt égitesteket nem csak művészi látomásként kell értelmezni. A Hold vagy a csillagok elhelyezkedése alapján némelyik festmény keletkezési idejét napra, sőt órára pontosan meg tudták határozni a csillagászok, akik ezekkel az adatokkal a művészettörténészek munkáját is segítették.

Vincent van Gogh legismertebb és legnépszerűbb képei igen rövid időszakban, élete végén, 1888–1890 között születtek. 1888 februárjában költözött Dél-Franciaországba, ahol a mediterrán táj, az intenzív fények és színek óriási hatással voltak festészetére. Mindent megfestett, amit csak látott maga körül: embereket, épületeket, szobabelsőket, virágokat, a saját bőrcipőjét stb. Különösen nagy figyelemben részesített a provance-i tájat, melynek fény- és színorgiája számtalanszor megihlette. A mediterrán égbolt nappali ragyogása épp úgy lekötötte figyelmét, mint az esti, éjszakai ég, melynek jelenségeit meglepően pontosan rögzítette alkotásain.

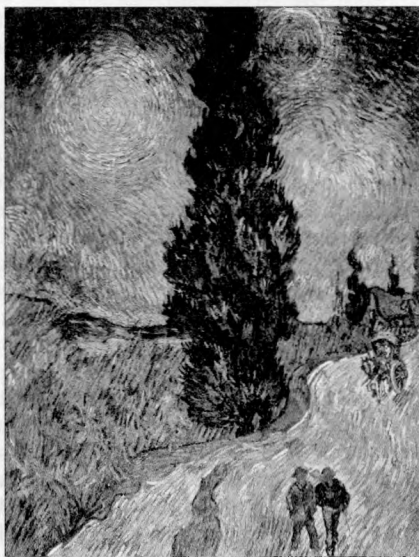
Arles-i tartózkodása idején, 1888 őszén fejezte be Csillagos éj a Rhone fölött című képét. Az előtérben emberpár tart valahová, talán hazafelé, a part mellett két hajó áll kikötve, a folyó vizén városfények csillognak, a kora esti égen pedig ott ragyognak a Nagy Göncöl csillagai. A csillagok egymáshoz viszonyított pozíciója ugyan nem egészen arányos, azonban ennek ellenére nem nehéz azonosítani a kora őszi égbolt csillagképeit: a Göncöltől keletre meglepően élethűen „folytatódik” a Nagy Medve (Ursa Maior), a rúdtól délre pedig ott a Vadászebek (Canes Venatici), a kép tetején a Sárkányból (Draco) is látunk valamicskét, balra pedig a Bootes egyik fényes csillaga „nyúlik be a látómezőbe”, a Ceginus (γ Boo). Látható, hogy van Gogh csillagos égboltja nem egészen pontos, azonban nem csillagtérképet rajzolt, hanem a folyóparti kisváros esti hangulatát kívánta megörökíteni, ami sikerült, mégpedig maradéktalanul!

Egy másik hangulatos éjszakai képe egy arles-i kávéház teraszát örökíti meg. A kávéház sárga fényeit a távolba vesző utca sötétje ellenpontozza, a derült égdarabon csillagok ragyognak, mégpedig az Aquarius (vízöntő) csillagai. A művész állítólag gyertyákat erősített a kalapjára, hogy ott, a helyszínen készíthesse el éjszakai képeit. „Az utca fölött kék, csillagos égbolt, a házak homlokzata sötétkék vagy ibolyaszínű, előttük pedig egy zöld fa. Íme egy éjszakai kép, amelyben nincs fekete szín, csak gyönyörű kék, ibolya és zöld, és ebben a környezetben a kávéház sápadt kénsárga és citromzöld színt kap. Rendkívül mulattat, ha az éjszakát ott, a helyszínen festem meg. Közönségesen nappali fénynél szokás befejezni a vázlatot. De én szeretem a képet azonnal befejezni.” Van Gogh ragyogó színeit jelen cikkben nem tudjuk reprodukálni, azonban a világhálón bőséges tárházát találjuk a mester munkáinak (az egyik kiváló „lelőhely”: www.vggallery.com). Van Gogh a kávézóját ma is megtaláljuk Arles-ban, a Place du Forumon.

Éjjeli kávézó (1888)

Csillagászati szempontból izgalmasabbak azok a festményei, amelyeken a csillagokon kívül valamely más égitest, például a Hold is megjelenik. Az első van Gogh-kép, amivel még az általános iskolai rajz órán találkoztam, egyik leghíresebb műve, az Út ciprussal volt. Rajztanárnőm nem tudta megmagyarázni, hogy miért látható a képen egyszerre a Nap és a Hold, így aztán napirendre tértem a kérdés fölött... Nem így a Southwest Texas State University csillagásza, Russell L. Doescher és Marilyn S. Olson. Van Gogh életrajzában ismeretében a festmény feltehetőleg 1890. április 20-án készült, azon az estén vékony, 35 órás holdsarló volt látható Saint Rémy-ből, ahol a mű készült. A számítógépes szimuláció azt is megmutatta, hogy a Holddal átellenben látható fényes csillag a Vénusz lehetett, sőt, a kép bal oldalán a fényes Esthajnalcsillagtól kb. 8 óra irányban a Merkúr is azonosítható! Az ábrázolással egyetlen

Út ciprussal (1890)

bölkendő van, mégpedig az, hogy van Gogh – feltehetően kompozíciós okokból – megtükrözte az égitesteket, vagyis a helyes sorrend balról jobbra Hold, Vénusz, Merkúr volt. A Hold gyors mozgása miatt csak ezen az egy estén lehetett látni ezt a szép együttállást.

A ciprus fontos szerepet kap egy másik híres képén, a Csillagos éjszakán is. Az egyik legtalányosabb égi képével gyakran találkozunk különféle reprodukciókon – még bögrén is viszontláttam... A völgyben apró falu lapul, az éji táj csendben alszik, az égen azonban furcsa, nem evilági kavargás, mellyel mintha a sötét ciprusfa jelentené a kapcsolatot. Ilyen furcsa örvénylések más képein is megfigyelhetők, talán lelke kavargását festette meg, skizofréniája elhatalmasodik rajta, immár elmeagyógyinézeti lakója. „És ami a munkámat illeti, kockára teszem érte az életemet, s közben félig elveszítem elmém.”

Gudrun Wolfschmidt tudománytörténész szerint ezeket az égi örvényeket talán az asztrofotográfia ihlette – akkoriban jelentek meg az első felvételek a spirálgalaxisokról, és a csillagászat iránt is érdeklődő festő talán láthatott ilyen képeket. Egy érdekes értelmezés szerint a horizonton végigfutó sárga sáv a Tejút lehet. Van Gogh azonban ismét „természet után” dolgozott, a sáv semmiképp nem lehet a Tejút, sokkal inkább horizont közeli felhő. A ciprustól jobbra látható ragyogó „csillag” ismét a Vénusz, és a számítások alapján a kép 1889. június 19-én készülhetett – legalábbis a kora esti égbolt képe aznap volt ilyen.

Csillagos éjszaka (1889)

A már említett kutatók további van Gogh-képeket is megvizsgáltak csillagász szemmel. A művész egyik 1889. júliusi festménye sokáig Naplemente címmel szerepelt a katalógusokban, 1939-től azonban Esti táj kelő Holddal elnevezéssel illetik. A képet kórházi szobája keletre néző ablakából festhette, valamikor május és szeptember között. A fenti időszakban a következő időszakokban voltak észlelhetők olyan holdkelték, amelyek a festmény által ábrázolt helyzetnek megfelelnek május 15–17., június 13–15., július 12–14., augusztus 11–13. és szeptember 9–11. idején. A kérdés eldöntésére a kutatók a helyszínre utaztak, és a képen ábrázolt ház és a hegyek körvonala alapján próbálták eldönteni, hogy mikor készülhetett a festmény. A „helyszíni szemle” és a mérések alapján két időpont maradt meg lehetségesként, május 16. és július 13. A képen látható szénaboglyák alapján csak az utóbbi

Esti táj kelő Holddal (1889)

időpont jöhet szóba, vagyis 1889. július 13. A Hold aznap este helyi időben 21 óra 8 perckor kelt, a meteorológiai feljegyzések szerint derült volt az ég.

Csillagászati motívumok más Van Gogh-festményeken is találhatóak, így például az 1888-as keltezésű Két ciprus címűn, melyen vékony holdsarló figyelhető meg (a ciprusok ugyanúgy foglalkoztatták a festőt, mint a napraforgók), Eugen Boch portréján pedig csillagos hátteret láthatunk.

Egy kevésbé ismert „esthajnalcsillagos” képe fél évszázadon át lappangott – a Fehér ház éjjel című alkotásról van szó. Az Otto Krebs gyűjteményéhez tartozó festményt 1924-ben állították ki utoljára, később eltűnt a második világháború poklában. Csak a múlt század kilencvenes éveiben bukkant fel, immár a szentpétervári Ermitázs kollekciójában. Olson és Doescher ezt a művet is alaposan megvizsgálta, hiszen az egyemeletes ház fölött egy fényes csillag látható! A festmény Auvers-ban született, egy Párizshoz közeli kisvárosban – itt halt meg Van Gogh 1890. július 29-én. A művész levelezése alapján a mű mindenképp 1890. június 17-e előtt született – ezen a napon számol be ugyanis a kép elkészültéről. A planetárium program alapján az év júniusában három fényes égitest is szóba jöhetett lehetséges jelöltként, a Vénusz, a Mars és a Jupiter. A kutatók ismét helyszíni szemlét szerveztek, és megkeresték azt a házat, amely a festményen látható. Szerencsénk volt, hiszen a várost nem érték komolyabb károk a II. világháborúban, így egyértelműen sikerült azonosítani az épületet. Ezt követően már gyerekjáték volt megállapítani, hogy a képen csakis a Vénuszt festhette meg a művész. A párizsi meteorológiai feljegyzések tanulmányozása után egyetlen derült nap maradt meg lehetséges jelöltként: június 16. Nagyon is elképzelhető, hogy a lázasan dolgozó, sokat festő művész – auvers-i tartózkodása során 70 képet festett! – már másnap hírül adta levelében a kép elkészültét.

Van Gogh csillagos eget ábrázoló képeinek tanulmányozása talán magyarázatot adhat öngyilkosságának lehetséges okára is. Pontosán nem tudjuk, milyen elmebetegségben szenvedett. Orvosai epilepsziát állapítottak meg, de ma inkább azt valószínűsítik, hogy szifiliszes megbetegedés okozta paralízisben szenvedett. Némely kutató pofíriára gyanakszik, amely genetikai úton terjedő betegség, és agykárosodást idéz elő. Annyi bizonyos, hogy van Gogh életvitele és étkezési szokásai kedveztek e betegség kialakulásának. Felmerült a mániás depresszió és a skizofrénia lehetősége is.

Újabban egy másik feltételezés is felmerült öngyilkosságának okáról. Halála napján szemészorvosnál járt. Látásproblémáiról, szemének fáradtságáról leveleiben már korábban is panaszkodott öccsének. Utolsó éveiben készült képein látászavar jele mutatkozik: a fényesebb objektumokat (lámpák, csillagok) körülvevő fényudvar. Mindezek alapján a kutatók arra következtettek, hogy van Gogh zöldhályogban szenvedett, ami rövid időn belül teljes vaksághoz vezethet. Érthető, hogy ez a hír a színek szereléseinek olyan volt, mint egy halálos ítélet. A feltételezést mindenesetre megerősítheti az a tény, hogy az idő előrehaladtával a művész egyre nagyobb kiterjedésű fényudvart festett a fényes égitestek köré – hasonlítsuk össze a cikkben ismertetett 1888-as és 1890-es keltezésű képeit!

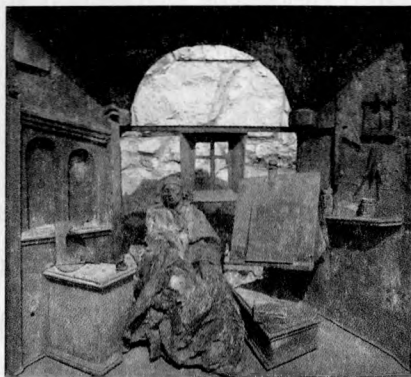
Sajnos a fentebb ismertetett híres van Gogh-festményekből egyetlen egyet sem láthatunk a Szépművészeti Múzeum március 20-áig nyitva tartó kiállításán – azonban mindenképp érdemes megtekinteni a tárlatot, hiszen még soha nem volt „ilyen sok van Gogh” Budapesten. A zavartalan műélvezet érdekében ne a zsúfolt hétvégére időzítsük a múzeumlátogatást!

MIZSER ATTILA

Regiomontanus-emlékmű a Budai Várban

Johannes Müller (azaz Molnár János) Königsbergben született, így magát latin nyelven Johannes de Monte Regionak vagy rövidebben: Regiomontanusnak nevezte. Nevét népünk nagyon hamar magyarosította: Királyhegyi Jánosként került a kalendáriumok és csíziók szövegeibe.

Az 1436–1476-ig élt csillagász olyan nagy alakja az egyetemes csillagászat történetének, hogy méltatnunk itt külön nem is kell (lapunk 1993/1. számának 41–45. oldalain ez megtörtént). Megemlítenődök Magyarországon töltött évei: Mátyás király meghívására Pozsonyban, Esztergomban és Budán tevékenykedett 1465–1471-ig. Az ország fővárosa és szellemi központja Buda volt, és az itteni könyvtár corvináit nemcsak forgatta, hanem fordításokkal és új csillagászati művek írásával gyarapította is. Mátyás tanácsadója volt, és mivel az uralkodót is érdekelte a csillagászat, a csillagok járását együtt is figyelhették.

Regiomontanus budai ténykedésnek helyszínét jelöli az emlékmű, mely Budapesten, az I. kerületben, a budai vár déli palotaudvarában van. Megközelíthető a déli várkapun át vagy északról a Budapesti Történeti Múzeumból. A középkori hangulatot idéző kertet 1967–1968-ban alakították ki a palota restaurálásakor. 1968-ban egy kötömbből faragott napóra is került az udvar dél felé néző falára. Az udvar nyugati fala elé, a napórától 5 méterre helyezték el a Regiomontanus emlékművet. Két, egyenként 220 cm magas, függőleges kőhasáb fogja közre a 110x75 cm-es bronz téraplasztikát. Az áttört dombormű a Mátyás király udvarában dolgozó csillagászt mutatja könyvei és műszerei között. Alatta egy vízszintes kőhasábban a felirat: REGIOMONTANUS A RENESZÁNSZ KIEMELKEDŐ TERMÉSZETTUDÓSA EMLÉKÉRE.

Az alkotóról a Rátonyi J. '78. felirat tájékoztat. A műalkotást a Műemlékfelügyelettség rendelte meg Rátonyi József szobrászművésztől. A csillagász halálának 500. évfordulójára szerették volna felavatni, a kompozíció a művész műtermében 1976-ra készen is állt, de felállításának helyéről nem tudtak dönteni. Miután a műteremben álló szobrot a Művelődési Minisztérium nívódíjjal tüntette ki, elhelyezése sürgetővé vált: végül 1978-ban állították fel mai helyén. Mivel a kerek évfordulóról lemaradtak, Regiomontanus emlékművét csendben, különösebb hírverés és ünneplés nélkül adták át a nagyközönségnek. Különös módon a mai művészettörténet az 1980-as évre keltezi elkészültét.

KESZTHELYI SÁNDOR

Ismét egy százalék!

Az SZJA 1%-ából származó felajánlások immár hagyományosan egyesületünk egyik legfontosabb és legértékesebb bevételi forrásának számítanak, hiszen azt a bizalmat is megmutatják, amellyel tagjaink és a csillagászat barátai kitüntetik a Magyar Csillagászati Egyesületet. Sajnos az adófizetők kétharmada egyáltalán nem él az 1%-os felajánlás lehetőségével, ezért jelentős összeg „benne marad” a rendszerben. Örölnénk, Olvasóink felhívnák barátaik, ismerőseik figyelmét is erre a támogatási lehetőségre, amely az adóbevalláskor csak jelentéktelen adminisztrációs „kényelmetlenség” jár együtt, azonban jelentős mértékben hozzájárul egyesületünk működési költségeihez, programjaink, célkitűzéseink megvalósításához.

2007-ben ismét megváltozott az adózás rendje, és az 1%-os felajánlásokról nem született egyértelmű rendelkezés. A www.niok.hu értelmezése szerint az egyéni bevallást készítőik számára május 21. A határidő, mindenki más február 15-ig adhatja le 1%-os nyilatkozatát (természetesen az adóbevallással együtt). Pontosabb információk egyesületi honlapunkon (www.mcse.hu) olvashatók.

A nyilatkozatnak tartalmaznia kell a Magyar Csillagászati Egyesület adószámát:

19009162-2-43

és tartalmazhatja az MCSE nevét is. A nyilatkozatot lezárt, normál postai borítékba kell helyezni. A nyilatkozatnak a borítékkal azonos méretű lapon kell lennie, de nem szükséges a formanyomtatvány használata. A borítékra rá kell írni az adózó személyi adatait: nevét, lakcímét, adóazonosító jelét.

Köszönjük a támogatást!

MCSE

II. Napórás Találkozó Táton és Esztergomban

Az igen jól sikerült 2004-es budapesti napórás seregszemlét követően a 2006-os találkozó a Komárom-Esztergom megyei Táton zajlott, 2006. szeptember 23-án. A stílszerűen az ősi napéjgyenlőségre időzített, és a helyi Kultúrházban negyven érdeklődő előtt megtartott eseményt az MCSE Napóra Szakcsoportjának vezetője, *Marton Géza* nyitotta meg.

A szakmai program kezdő előadásaként *Klotz József* – aki a megyében tucatnyi napórát tervezett és épített – az időmérés történetét foglalta össze. *Keszthelyi Sándor*, a Meteor csillagászat-történeti rovatvezetője, a magyarországi árnyékóra-irodalom alapműveinek tekinthető *Magyar napóra-katalógus* és a *Magyarország napórái* című könyvek szerzője a középkori eredetű napórákat ismertette, kiemelten bemutatva az ebben az időszakban hazánkban készült árnyékórákat. *Maróti Tamás* fizikus, lelkes numizmatikus az érmeiken és papírpénzeken megjelenő napórákról beszélt. Záró prezentációként *Marton Géza* egy napóratervezésben használható angol eredetű, magyar viszonyokra adaptált segédeszköz használatát szemléltette.

A Táti Csillagászati Szakkör vezetője, *Szijártó Lajos* által kiválóan előkészített esemény alatt *Fodor László* impozáns hordozható napóráit, illetve *Bereczky Ákos* külföldi napórákról készült tablóját lehetett megtekinteni. Nem maradt el a folytatás bejelentése sem: a 2007-es találkozót Bács-Kiskun megyében, Hartán szervezik, ahol az MCSE Kiskun Csoportja és a Neptunusz AmatőrCsillagász Kör lesz a program házigazdája. Az egyesületi találkozón szokásos csoportkép elkészítését követően az ízetes ebédet a művelődési ház éttermében költötték el a résztvevők, majd a tavalyi programhoz hasonlóan napóra-túra következett, az MCSE Esztergomi Csoportja vezetője, *Nyerges Gyula* vezetésével a közeli Esztergom városába.

Esztergom, amellett, hogy kiemelkedően fontos szakrális hely, valódi napóra-város. Vicsesen azt is mondhatnánk, hogy minden lakosra jut egy árnyékvető, hiszen Budapest után itt ismert a legtöbb egykor létezett, illetve ma is „működő” ősi időmérő eszköz. Ennek megfelelően láttunk magánházon levő, köz- és egyházi intézményen elhelyezett árnyékórát. Az egyes állomáshelyeken részletes információkat kaphattunk az órák többségét készítő, a napórák és azok tervezőinek sokszor viszontagságos sorsát bölcsen megélő, 83 esztendő *Klotz Józseftől*, valamint az időmérő eszközök és épületek történetét jól ismerő, közismert helyi csillagászati ismeretterjesztőtől, a korábban az esztergomi szakkört is vezető *Mécs Miklóstól*.

A sorozatot a Bajor Ágost Művelődési Ház és Kultúrmozgó nagy méretű fali napórájával kezdtük. Az időmérőt *Klotz József* 1991-ben tervezte és készítette, *Ponori Thewrewk Aurél* ellenőrizte a számításokat, *Dudás György* és a csillagászati szakkör többi tagja segítette a kivitelezést. 1991-es felirata, a „PRO PATRIA ET LIBERTATE” (A hazáért és a szabadságért) 1993-ban kiegészítést nyerhetett: „CVM DEO PRO PATRIA ET LIBERTATE” (Istennel a hazáért és a szabadságért). Alul „PAX” (Béke) és „Klotz J. 1991. VIII. 16.” (II. János Pál pápa esztergomi látogatásának dátuma) feliratok szerepelnek, ami legalul a következővel gyarapodott 1993-ban: „FALSA TEMPORE AC SPATIO VANESCVNT. TACITVS” (A hamisságok idővel semmivé foszlanak). Utána továbbautóztunk a Kolping Katolikus Szakiskolához, melynek a timpanonján egy délutáni napórát látogattunk meg. Nyugat–délnyugati fekvése van a napórának, ennek felirata „Tempus fugit”, vagyis „Az idő elszökik”. Az órát *Klotz József* 1983-ban készítette.

Ezt követően *Klotz József* meghívta a társaságot saját házának kertjébe, ahol szintén található egy napóra, amely vertikális, árnyékvetője pólusra mutat. A számlap vakolatra festett, 1,2x1 m méretű téglalap. Óraszámozása: 9–12–5, változó közül. 1981-es évszáma mutatja készítési idejét. A napórát 1992-ben kiegészítették. Mérete 1,2x1,3 m lett, óraszámozása 8–12–5 KÖZEI-ben, alatta XI–XII–III NYISZ-ben. Felirata: „HOMO PROPONIT, DEUS DISPONIT” (Ember tervez, Isten végez). Tervezte és készítette maga a tulajdonos. Kiszárvátva a résztvevők második (harmadik, negyedik, ...) gyerekkorának megfelelően továbbmentünk az egyik helyi óvodába. A rengeteg egyéb kívánatos játékszer társaságában (ezek annyira olyanok voltak, hogy többen ki is próbáltuk a mérleghintát és a mászókat is) az ovi udvarán is volt egy – szintén vertikális – napóra. A helyszínhez illeszkedő felirata: „SÜSS FEL NAP, FÉNYES NAP”.

Az eseménysorozat utolsó állomása az Esztergomi Környezetkultúra Egyesület botanikus kertje volt, ahol a kellemes napóra-látvány mellett szedtünk a kertben körtét, szilvát, meg még diót is (retket megogyorót nem találtunk, pedig kerestünk). Köszönjük a szervezést, az ebédet, a kellemes vendéglátást!

SIMONKAY PIROSKA–REZSABEK NÁNDOR